

उज्ज्वल भवितव्यासाठी शाळा हे एक संस्कार केंद्र आहे

प्रसंग- वाकोद ग्रामसभेतील भाषण

दि. १५-०८-२००९, स्थळ - वाकोद

वाकोदवासियांना आदरणीय भाऊंच्या रुपाने खूप मोठी प्रेरणा, ऊर्जा आणि प्रबोधनाचं व्यासपीठच उपलब्ध झालं आहे. भाऊ आधी कृती करतात नंतर बोलतात. विशेषतः शिक्षण ही खरी पायाभूत सुविधा आहे असं मानणाऱ्या भाऊंनी मुलामुलींमध्ये भेद न करता मुलींनाही शिक्षण दिलेच पाहिजे हा विचार अत्यंत ठाशीवपणे मांडला आहे. ग्रामविकासाच्या फार मोठ्या कामाला वाकोदकरांनी मनापासून साथ द्यायला हवी अशी अपेक्षा भाऊ इथे व्यक्त करतात. विकासाच्या प्रत्येक दालनात वाकोदकरांच्या सहभागाचे प्रमाण किती, ग्रामपंचायत, शासन तसेच जैन चॅरिटीजचे किती यावर एक पुस्तक छापण्याचा मनोदय व्यक्त करतात. वाकोदचा नाबार्डच्या योजनेत सहभाग असल्याचे नमूद करतात. 'बालपणापासून घट्ट रुजलेल्या दृढ संस्कारामुळेच मी माझ्या जन्मगावाच्या विकासाचा ध्यास घेतला', भाऊंनी व्यक्त केलेली ही कृतज्ञता त्यांच्या सफल संपूर्ण आयुष्याचे अनमोल लेणे आहे-

मित्रांनो, पहूर, पाळधी हे सगळं तुम्ही ओळखून आहात, मुली तिथून याठिकाणी येतात आणि मुलींची संख्या जवळपास सारखीच आहे. साधारणतः ती ४६ ते ४८ टक्के अशी आहे. जळगावला अनुभूती शाळा मी सुरु केली आहे, त्या शाळेतील हेच प्रमाण ५५ आणि ३५ किंवा ६५ आणि ३५ असे आहे. एवढा प्रयत्न करूनसुद्धा मुली शिकण्यासाठी शाळेत येत नाहीत. तिथे मी आणखी एक केलं आहे की, तिथे विद्यार्थ्यांला जेवढी फी द्यावी लागते त्यापेक्षा २० हजार कमी फी विद्यार्थीनींसाठी आहे, असे असूनही मुली शिकण्यासाठी पुढे सरसावत नाहीत. परंतु आपल्या शाळेचे वैशिष्ट्य म्हणजे आपल्या वाकोदला आता मुला-मुलींची संख्या सारखी झालेली आहे. याचा एक अर्थ असा की, गावातील शाळेवर त्या लोकांचा किती विश्वास आहे! (टाळ्या...) मुलींना शिकवणे आणि मुलांना शिकविणे यात पालकाच्या मनात सतत अशी कल्पना असते की, ही मुलीची जात आहे, ती शाळेत कशी जाणार, तिला कुठे आणि कसं पाठवायचं? रस्त्यात काही झाले तर काय होईल? विद्यार्थी काय करतील, शिक्षक काय करतील? असे अनेक प्रश्न त्यांच्या मनात साठत राहतात, हा विश्वास संपादन करणे फार महत्त्वाचा भाग आहे आणि यापुढे जाऊन, आपल्याला यावेळी शेंदुर्णीला व्यवस्था करावी लागली. कारण आपली मुलं तिथे जात नाही.

मी सरांना विचारले की, आपल्या दुसऱ्या शाळेत का जावे लागते? आपले एवढे स्वतःचे विद्यार्थी आहेत. आपली गावं वाकोदला लागून आहेत. वास्तविक पाहता, इथे परीक्षा घ्यायला काय हरकत आहे? ते म्हणाले की, त्यात एक अडचण आहे! तर ती अशी आहे की, ज्या शाळेला भिंतीचे कुंपण केलेले नसते तिथे परीक्षा घेण्यास शासनाने मनाई केली आहे. (टाळ्या...) त्यावर मी म्हणालो, कशासाठी? ते म्हणाले की, मुलांचे कॉपी करण्याचे प्रमाण अधिक वाढलेले असल्यामुळे महाराष्ट्र शासनाने हा नियम केलेला आहे की, ज्या शाळेला कुंपण पक्क्या स्वरूपाची भिंत बांधलेली असेल, त्या शाळेतच परीक्षा केंद्र करायचे. जर कुंपण नसेल, तर कॉपी पुरवणाऱ्यांवर आपल्याला नियंत्रण आणता येत नाही. मुलांना कॉपी करायला सोपे जाते. कॉपी व्हायला नको म्हणून कुंपण पाहिजे आणि कम्पाऊंड वॉल ज्या शाळेला आहे त्या शाळेलाच परीक्षा केंद्र होऊ शकते असा शासकीय नियम असल्यामुळे आपल्याला सव्वीस लाख रुपये खर्च करून भिंत उभी करावी लागेल. पण यामुळे एक गोष्ट झाली आणि मला समाधान या गोष्टीचे आहे की, यापुढे इथल्या मुलांना इतरत्र जावे लागणार नाही. याचं इतकं काय महत्त्व आहे हे लक्षात घ्या.

ज्यावेळी परीक्षा असते, त्यावेळी विद्यार्थी आणि विद्यार्थिनी यांच्या मनात एक प्रकारची भीती आधीच येते की, आता कसं होईल? पेपरमध्ये काय येईल? आणि विशेष म्हणजे आजूबाजूला कोण येईल ते माहिती नसते, एखादा मुलगा वार्डेट आला तर! अशा प्रकारच्या गोष्टींची त्यांना भीती वाटत असते. अशा अनेक प्रकारच्या भितींनी तिचे मन ग्रस्त आणि त्रस्तही झाले असते. त्यातल्या त्यात जर तिला तुम्ही दुसऱ्या गावी पाठवले म्हणजे तिच्या खाण्या-पिण्याची, निवासाची व्यवस्था होणे खूप आवश्यक आहे. कारण दुसऱ्या दिवशी पेपर द्यायचा असतो. त्यामुळे ती ताणतणावात असते. म्हणजे विश्रांती होत नाही आणि तिचा अभ्यासही बरोबर होत नाही. या सर्व गोष्टींचा परिणाम तिच्या पेपरवर आणि ओघाओघानेच निकालावरही होतो.

आपण ज्यावेळी हे पाहिले की, एवढा त्रास विद्यार्थी आणि विद्यार्थिनींना होत आहे. आपल्याला हा त्रास थांबवायला पाहिजे आणि दुसरं म्हणजे आपल्यापैकी काही लोक असे बहादुर आहेत की, ते शाळेच्या कम्पाऊंडमध्येसुद्धा अतिक्रमण करायला कमी करत नाही. त्यातही तिथे एखादी झोपडी बांधतील. अशा प्रकारच्या गोष्टींना आपण करायचे तरी काय? असा प्रश्न आहे. शाळा ही असे एक केंद्र की, जेथे माणूस घडतो,

उज्ज्वल भवितव्यासाठी त्याच्यावरच संस्कार तिथे घडत असतात हे आपण पाहिलेले आहे, असे असतानाही आपण शाळेचीसुद्धा फिकीर करीत नाही. असे असेल तर आपण दुसरी कशाची काळजी करणार आहोत? असा प्रश्न आपल्यासमोर उभा राहतो. या प्रश्नांची उत्तरे शोधत असताना जे काही आवश्यक आहे ते सर्व करायचे आपण ठरविले आहे त्यासाठी कोणतीही किंमत मोजायची आपली तयारी आहे. ही संस्था, आपली संस्था म्हणून पुढे येत नाही. त्यात आपले नाव लागत नाही.

जर कोणाला असे वाटत असेल, की भवरलाल जैन व्यक्ती केवळ स्वतःचे नाव कमावण्यासाठी करतात तर, तुम्ही सर्व एक गोष्ट लक्षात घ्या की, आपली शेंदुर्णीची जी दुसरी संस्था आहे त्या संस्थेमार्फत ही शाळा चालविली जाते. ही आपण संचालित केलेली शाळा नाही. पण असे असताना ती संस्था आपल्या गावाची आहे, कोण चालवतो आहे, याच्याशी काय देणे घेणे? (टाळ्या...) तो विषयच अलहिदा आहे आणि आपल्याला लागू नाही. विशेष म्हणजे संस्था चालकांनी यासाठी आपल्याला एवढे मोठे सहकार्य केले आहे की, मला असे वाटते की, हे महाराष्ट्रातील पहिलेच उदाहरण असेल, की आम्ही त्यांच्याकडून कोणतेही पत्र मागविले नाही, त्यांनी देखील आमच्याकडून काहीही लेखी मागितले नाही आणि आपल्याला लाखो रुपये लागतील तसे खर्च करून या संस्थेला नावरूपाला आणले आहे. या पद्धतीने आपण काम करायला शिकलेही पाहिजे. त्यात आपल्याला काही मिळालं पाहिजे. आपले नाव त्यात आले पाहिजे, असे विषय अत्यंत गौण विषय आहेत. एवढा लहान विचार करून, माणूस मोठा होऊ शकत नाही. गाव मोठं असेल, तर छोटे विषय सोडले पाहिजेत. जर गाव मोठे करायचे असेल तर! (टाळ्या...) तर असे विचार सोडून आपल्याला वर उडता आले पाहिजे, म्हणून आपल्याला सर्वांना एकच विनंती आहे की, मी शिक्षणाला पायाभूत सुविधा समजतो.

सर्वात महत्त्वाची जर गावात गरज असेल तर ती शिक्षणाची आहे. यातूनच उद्याचे भविष्य घडायचं आहे. भवरलाल इथे चौथीपर्यंत का असेना, पण इथे होता आणि तिथे तो घडला गेला आणि त्यातून त्याच्यावर संस्कार झाले. त्यात असे वाटले की, आपण परत आपल्या गावाकडे वळले पाहिजे. गावासाठी काहीतरी करायला पाहिजे, ही बुद्धी प्राप्त झाली. ती कशी झाली? या विचारामागे शाळेतील घडलेले संस्कार हे एकमेव कारण आहे (टाळ्या...) आणि मला असे वाटते की, ते संस्कार फार महत्त्वाचे आहेत. आपल्या गावातील जी काही पाल्य असतील, त्यांच्याकडे अशा दृष्टीने बघायला

पाहिजे की, एवढं जागरूक आणि संवेदनशील आपल्याला राहता आले पाहिजे. त्यांचे जे विषय असतील ते आपल्यालाही मोजके वाटले पाहिजे आणि त्या पद्धतीने जर आपण करत राहिलो, तर निदान आपल्या पिढीचे जे व्हायचे असेल ते होऊ द्या. पुढची पिढी तरी चांगली निघेल.

आज मला प्रश्न पडतो आहे की, हे असं का होत नाही, ते तसं का होत नाही? ही मुलं व्यसनाधीन होणार नाहीत, ते जीवनात काहीतरी वेगळे करून दाखवण्याची धमक ठेवणारी निघतील, या अपेक्षेने आपण हे सर्व करतो आहोत आणि असे घडतेही. आपल्या दुर्दैवाने आपल्याला एवढं शिक्षण मिळालं नाही म्हणून आपण हे एवढे प्रश्न गावात निर्माण होताना आणि एवढं भीतीचे वातावरण इथे असले तरी कोणीही लोक पुढे येत नाहीत. गावात जी चांगली कामे असतील, ती सांगण्यास कोणीच पुढे धजत नाही. चार वर्षे लागले, खरे तर, ही सर्व कामे एका वर्षात होऊ शकली असती आणि ही सर्व कामे मी एकटाही करू शकलो असतो, फक्त त्यासाठी गावातील सर्व लोकांची योग्य साथ मिळाली पाहिजे. गावातील लोकांनी प्रत्येक वेळा जर काही ना काही अडथळा आणला असेल, म्हणजे जसे वाकोदला रस्ते बांधताना वर्षानुवर्षे लागलीत. पण आम्ही एक नियम केला होता की, आम्ही बळाचा वापर करणार नाही. पोलिसांचा हस्तक्षेप होऊ देणार नाही. यासाठी जिल्हाधिकाऱ्यांची मदतही आम्ही घेणार नाही, गुंडागर्दी करणार नाही.

जर त्याची इच्छा नसेल, तर तो विषय सोडून देऊ. सर्व संमतीनेच जर होत असेल, तरच करणार आहे. सर्व संमती होणार नसेल, तर करणार नाहीत. अशा प्रकारची सर्व बंधने आपण स्वतःवर लादलेली होती. म्हणून या सर्व गोष्टींना खूप वेळ लागला. मी, जर मनात आणले असते, तर हे काम एक वर्षात पूर्ण केले असते. तुम्हाला जे वाटते की, रस्ता दुसऱ्या कोणीतरी स्वच्छ करायला पाहिजे, तर तुमचा विचार आणखी जास्त बळावला असता. आता तुम्हाला वाटत असते की, चोरून लपून कुठेतरी तुमचा विचार, बैल बांधायला नको रस्त्यावर. तसे कदाचित खूप कमीच लोक बांधतात. गोठ्यात कोणी बांधलेच नसते, सर्वांनी रस्त्याचा वापर बैल बांधण्यासाठी केला असता. शेवटी गावातील महिला, वृद्ध स्त्रिया, लहान मुले यांना नीट चालता यावे या उद्देशाने रस्ता बांधून काही उपयोग झाला नसता. तसेच गावात घाणेरडेपणा होऊ नये, डासाचे प्रमाण वाढू नये, प्रदूषण वाढू नये यासाठी हे सर्व करण्याचा उद्देश सफल झाला नसता आणि

असे आडवे, तिडवे असे कसेतरी रस्ते जसे तुम्ही आज पहरमध्ये बघता किंवा कोणत्याही खेड्यात जाऊन बघत असता, ते तसे केले नाही आपण. त्यासाठी आपल्याला खूप त्रास घ्यावा लागला, खूप काम करावे लागले.

प्रत्येक माणसाने जे जे काही राबवायचे होते ते राबवून घेतलं. प्रत्येकाने प्रत्येकाला काम सांगितले, कुणी-कुणाला सांगितलं. याच्या नाना कथा आहेत. एवढं सर्व सुरु असताना डॉक्टर साहेबांनी खूप चांगले सहकार्य केले. म्हणजेच कोणतेही वाईट काम केले नाही आणि होऊही दिले नाही. पण मूळ प्रश्न असा आहे की, आपल्याला या शिक्षणाबद्दल एवढी ओढ असण्याचे जे कारण आहे, त्यात पुढील पाच वर्षात शिक्षणासाठी काय करणार आहोत? तर त्यासाठी जेव्हा स्वतंत्र आराखडा तयार करणार आहोत, तेव्हा मी तुमच्यासमोर मांडणार आहे की, आपल्याला पुढे काय करायचे आहे. या पाच वर्षात आपला पाया नक्कीच मजबूत झाला आहे आणि यात सर्वात एक महत्त्वाची गोष्ट आहे की, त्यात सरासरी गुणवत्ता कशी वाढली हे देखील लिहिले आहे.

आपल्याकडे शिकायला काही विद्यार्थिनी आणि विद्यार्थी दहा-बारा किलोमीटरवरून येतात, काही चालत येतात, काही सायकलने तर काही बसने येतात, विशेषकरून दहावी आणि बारावी या वर्षात विद्यार्थ्यांना अभ्यासाचा ताण असतो. त्या बोर्डाच्या परीक्षा असतात, त्यामुळे त्या विद्यार्थी, विद्यार्थिनींची राहण्याची आणि जेवण्याची व्यवस्था झाली तर त्यांच्या पालकांना विचारून तसे करण्याची आपली तयारी आहे. मुलींसाठी आणि मुलांसाठी वेग-वेगळे वसतिगृहे बांधण्यात येतील, ही जबाबदारी कोणीतरी स्वीकारायला पाहिजे, ती स्वीकारल्यानंतरच आपण पुढील कार्यक्रमाची रूपरेषा तयार करणार आहोत. केवळ वसतिगृहे बांधून नवीन काही अडचणी निर्माण होतील असा माझा कोणताही विचार नाही. त्याचबरोबर मी सरांशी आता बोललो की, गावाचा शाळेचा काही संबंध नाही असे होता कामा नये. गावात शाळा आहे आणि जास्तीत-जास्त मुलं तर गावातीलच आहेत, असे असताना आणि या गावातूनच आलेली ती मुलं असल्यामुळे आपल्याला गावाशी संबंध ठेवता आला पाहिजे आणि गावाशी संबंध कसा प्रस्थापित करायचा?

गावासाठी आपण कोणती विधायक कामे करू शकतो? गावातील सर्वांना आणि विशेषकरून विद्यार्थ्यांना कसे जास्तीत-जास्त संस्कारशील करता येईल? अशी व्यवस्था आपण करू शकतो. प्रेमाचे, सलोख्याचे चांगले असे वातावरण कसे निर्माण होईल

याबद्दलही आपण आराखडा तयार केला पाहिजे आणि हे सर्व करणे एका माणसाकडून शक्य नाही. यासाठी तुमची सर्वांची एकजुट असणेही तेवढेच गरजेचे आहे. हे काम केवळ जैन चॅरिटीजचे काम आहे असे नाही, तर सर्वांचेच ते काम आहे आणि त्यातल्या त्यात जे निवृत्त लोक आहेत त्यांचेही ते काम आहे. दुसरी गोष्ट त्यांनी सांगितली आहे की, सर्वसाधारणपणे जरी त्याला उदर निर्वाह कसा करावा याचं शिक्षण मिळावं, तरी माणसाने जीवनात कसे वागावे याचे विशेष शिक्षण मिळत नाही. जसे आजकालच्या मुलींना स्वयंपाक पूर्णपणे चांगला करता येत नाही. शेतकऱ्यांच्या मुलाला साधे फावडे कसे चालवावे हे देखील माहिती नाही. आयुष्यात जे घडायला हवे आहे, ते नेमके संस्कार आपल्याला देता येतील का? याबद्दल त्यांनी विचार करावा अशी मी त्यांना विनंती केली आणि त्यांनी ती मान्यही केली आहे.

दररोज केवळ एक तास चांगलं मूल्यवर्धन, संस्कारांचे शिक्षण आपल्या मुलांना देता आले पाहिजे त्याचा अभ्यासक्रमाशी कोणताही संबंध येत नाही. मुलगा कसा चांगला वागेल किंवा जगेल समाजात त्याने कसे वागायला हवे याचे शिक्षण मी मुलांना दिले आहे. आज मला गावात जे वातावरण दिसते आहे, ऊपराऊपरी प्रयत्न करावा लागतो आहे, तो त्यावेळी करावा लागू नये आणि त्यावेळी तरी हे गाव निदान चांगले असावे. नुसते आदर्श गाव आदर्श गाव म्हणतात केवळ त्याकडे लक्ष देऊ नका. ते नुसते शासकीय योजनेमार्फत कागदी घोडे नाचविणे होय. त्यात मला काही रस नाही. खऱ्या अर्थाने गावात असे वातावरण निर्माण झाले पाहिजे. ते करण्यासाठी त्याची सुरुवात आपण शाळेपासून केली पाहिजे अशी विनंती मी सर्व शिक्षकांना केली आहे आणि त्यांनी त्याच्यावरही विचार करण्याचे मान्य केले आहे. त्यामुळे शिक्षकांना आपण सर्व गावकऱ्यांनी मिळून आभार मानायला पाहिजे. यासाठी त्यांना जी मदत पाहिजे असेल, ती सर्व मदत आपण करण्यास तयार आहोत. या दोन गोष्टी झाल्यानंतर, कितीही केले तरी हा सर्व परिसर ग्रामीण आहे या ग्रामीण परिसरात आपल्याला शेतीबद्दलचे शिक्षण घेणे फार गरजेचे आहे.

आज इतके दिवस होऊनही सतरा-अठरा लोक सोडले, तर त्यांच्या शेतात टिबक सिंचनाचे संच नाही. पंचेचाळीस लोकांच्या शेतात पाणी उपलब्ध आहे. निदान त्यांनी जरी टिबक सिंचन केले, तर त्यांचे उत्पन्न दुप्पट होईल, एवढेच नव्हे, तर ते चांगली पिके घेऊ शकतील, दोनच्या ऐवजी तीन पिकं घेऊ शकतील, दोन एकराच्या जागी

चार एकर पिकवू शकतील आणि त्यांचा विकास झपाट्याने होऊ शकेल. गावात रोजगार निर्माण होऊ शकेल. या सर्व गोष्टी अशा घडत नाहीत. हे हळूहळू घडते. हे का घडत नाही, त्याचे कारण शिक्षणाचा अभाव आहे. त्याकरिता माझ्या मनात असे आहे की, आपले स्वतःचे एक कृषी विद्यालय, जे आपण खाजगी रितीने चालवावे (टाळ्या...) आता आपल्याला त्याची परवानगीदेखील मिळाली आहे. तसे आपण एक स्वतंत्र, आत्ताचे जे आपले आहे, त्यातून सुरु करणार आहे. विद्यार्थ्यांना या महाविद्यालयातून पदवी जर मिळाली तर, खूप काही चांगली कामे आपल्याला पुढे करता येतील, रोजगाराचा प्रश्नही सुटेल. प्रत्येकाच्या स्वतःच्या शेतीचाही प्रश्न सुटेल. तो आई वडिलांनासुद्धा दोन गोष्टीत मदत करू शकेल. अशी एकूण परिस्थिती निर्माण होईल. म्हणून शिक्षणाच्या दृष्टीने ही तिसरी गोष्ट निर्माण होणार आहे. हे सर्व पुढच्या सहा महिन्यात सुरु होतील. (टाळ्या...)

जिल्हा रुग्णालयाच्या विकासात गावाचा किती सहभाग मिळाला, संस्थेचा किती मिळाला, शासनाचा किती मिळाला, ग्राम पंचायतीचा किती सहभाग मिळाला, या बाबतचे मी एक पुस्तकच छापून तुमच्या प्रत्येकाच्या घरात घरात देणार आहे, त्यावरून आपल्याला, आपल्या सर्व योजना, त्यावरील खर्च यांचा आढावा येईल. तसेच पाच वर्षात एकूण जे काही झाले आहे, त्याचा स्पष्ट असा आराखडा तुमच्यासमोर उभा राहील. त्याचप्रमाणे नाले, गटारी आणि त्याचा ग्रामस्थांच्या आरोग्यावर होणारा परिणाम यावर डॉक्टर साहेब आता त्यांचे मत मांडतील. बहुतांशी ग्रामीण भागात अशी परिस्थिती आहे की, जेवढे प्राथमिक आरोग्य केंद्र असतील, तिथे औषधं उपलब्ध असतील तर डॉक्टर नसतात, डॉक्टर हजर असतील, तर औषधे उपलब्ध नसतात. औषधी, डॉक्टर आणि इमारत हे तिन्ही घटक जरी असतील, तरी तिथे साहित्य नसते. थोडक्यात निम्मे प्राथमिक आरोग्य केंद्र ही बंदच असतात. आपण डॉक्टरांच्या निवासाचीही व्यवस्था करून दिलेली आहे. तरी सुद्धा डॉक्टर त्यांच्या नावाच्या केवळ पाट्या लाऊन ठेवतात. त्यांना काम करण्याची अजिबात इच्छा नाही आणि त्यामुळे जर तुमची गैरसोय जर होत असेल, तर त्या लोकांवर नियंत्रण ठेवण्याचे काम ग्रामस्थांचेच आहे.

शासनाला हे सर्व पाहण्यासाठी डोळे नाही, की तिथे बसून ते सर्व इथली परिस्थिती पाहतील, ते तर शक्य नाही. त्यामुळे आपल्याला जर त्रास होत असेल, तर आपण त्याची तात्काळ गंभीर दखल घेतली पाहिजे. मग त्यांना त्याची जी किंमत मोजावी

लागेल, त्याची तुम्ही कशाला काळजी करता! त्याचप्रमाणे यासाठी तुमच्यापैकी चार लोकांनी उपोषणास बसण्याची गरज आहे. कारण इतके डॉक्टर लोक येथे नियुक्त केले असूनही त्यापैकी एकही हजर राहात नाहीत. तुम्ही मागणी करा की, हे गैरहजर असलेले डॉक्टर लोक जोपर्यंत नियमित हजर राहत नाही, तोपर्यंत आम्ही आमरण उपोषण करतो. मात्र, तुम्ही काहीच करायला तयार नसाल, नुसतेच वक्तव्य करता, त्यातून काहीच निष्पन्न होणार नाही ना! (टाळ्या...) चांगल्यात चांगला दवाखाना बांधून देणे, त्यासाठी चांगल्या दोन डॉक्टरांची नेमणूक करणे, एवढ्यावरही इथे साहित्य नव्हते आणि साहित्य नव्हते म्हणून तो दवाखाना कमीत-कमी महिनाभर तरी रखडला असता. म्हणून मी संबंधित वरिष्ठ अधिकाऱ्यांना सांगितले की, तुम्हाला साहित्यासाठी दोन-चार लाख लागत असतील, तेवढे मी स्वतः देण्यास तयार आहे. मूळ प्रश्न असा आहे की, या सर्व गोष्टींचे नियंत्रण हे गावानेच करायला पाहिजे.

गावातील कमेटी असेल किंवा तिचे जे निर्णय असतील त्यास माझी काहीच हरकत नाही, पण आपल्या गावाच्या कल्याणासाठी गावातील चार होतकरू आणि धडाडीच्या कार्यकर्त्यांनी पुढे यायला पाहिजे आणि त्याचा दबाव या लोकांवर राहू शकतो याचा अनुभव घेऊन बघा. मी तुम्हाला सोयीच उपलब्ध करून देऊ शकतो. पण सर्व गोष्टींची देखरेख मी मात्र करू शकणार नाही. तुम्हीच तुमच्या हक्कांसाठी जागरूक नसाल, जबाबदारीची जाणीव ठेऊन सतर्क राहणार नसाल, तर तुमच्या जीवनाचे सार्थक तरी कसे होईल यावर तुम्हीच विचार करणे गरजेचे आहे?

आपल्या गावातील शिक्षण क्षेत्रातील विकासकामांकडे लक्ष देण्याचे काम मी हाती घेतलेच आहे, त्यात तसे पाहिले तर मला कोणाच्याही सहकार्याची आवश्यकता नाही. ते मी पूर्णपणे यशस्वी करणार आहे. पण तुम्ही जर काही करणारच नसाल आणि मी एकट्यानेच सर्व करायला पाहिजे अशी तुमची अपेक्षा असेल, तर ती मात्र चुकीची आहे. अशा प्रकारच्या सवयी तुम्ही लावून घेणे बरोबर वाटत नाही. गावातील कार्यकर्त्यांनी आणि प्रत्येकाने आपल्या स्वतःच्या तसेच गावाच्या विकासाच्या दृष्टीने स्वतःहून पुढे येऊन सहभाग घेणे आवश्यक असते. तुमच्या गावातील ग्रामपंचायत सदस्य देखील यात लक्ष देण्यास तयार नाही, अशी उदासीन परिस्थिती आहे. या सर्वांचे उत्तरदायित्व तुमच्यावर आहे. गावातील आठ-दहा लोकांनी गावाला जागरूक करणे हेच महत्वाचे काम आहे. एक दुसऱ्याची वाट पाहणे अशा परिस्थितीत योग्य ठरत नाही.

गावातील प्रत्येक नागरिकास जागरूकतेने वागण्यासाठी प्रवृत्त करणे हेच त्यांचे मुख्य काम आहे. मला आश्चर्य वाटते की, आपल्याला मंदिराच्या कामाबद्दल गोडी आणि महत्त्व वाटते, पण शाळेबद्दल काहीच वाटत नाही. खरेतर शाळा देखील सरस्वतीचे मंदिर आहे! त्या विषयाबाबत मात्र तुम्ही सर्व कसे उदासीन आहात. त्यावर कोणी कोणाला काही विचारत नाही. जे सुरु आहे ती ठीक आहे असे म्हणतात. तोंड वर करून, तुम्ही म्हणता की, पूर्वी आमच्या मुलाला स्वतःचे नावही लिहिता येत नव्हते, आज तो लिहितो आहे, एवढ्यावरच ग्रामस्थांचे समाधान आहे याचेही मला आश्चर्य वाटते. ही समाजातील असलेली उदासीनताच आपल्याला भोवण्यासारखी आहे. हीच परिस्थिती राष्ट्राच्या पातळीवरही आपल्याला भोवते.

मित्रांनो, एक अत्यंत महत्त्वाची गोष्ट अशी आहे की, पाच वर्षांमध्ये तीन कोटी बावीस लाख रुपये खर्च झाले, त्यापैकी चौऱ्यांणऊ लाख रुपये शासनाकडून आपल्याला प्राप्त झालेत आणि आपल्या गावाने तीन लाख रुपयांचे योगदान दिले आणि शिक्षण संस्थेने एक लाख अडुसष्ट हजार रुपयांचे योगदान दिले आहे. या सव्वातीन कोटी रुपयांपैकी दोन कोटी बावीस लाख रुपये जैन चॅरिटीचे लागलेले आहेत. याचा हा लेखा-जोखा तुमच्यासमोर मांडलेला आहे. त्याचे तुम्हाला छापील पुस्तक मिळणार आहेच. ते तुम्ही निरखून वाचावे, त्यात काही दुरुस्ती आवश्यक वाटत असेल, तर ती देखील सांगण्यास काही हरकत नाही, पुढे आपल्याला काय करायचे हे सुद्धा नक्की करता येईल. तुम्ही आपली मते मांडावयाची आहेत की, पुढील पाच वर्षात कोणकोणती कामे करणे आवश्यक आहेत. त्याच बरोबर तुम्ही तुमच्या मनात त्याबाबत कोणत्या संकल्पना आहेत हेही सांगायचे आहे. जर तुम्हीच काही करणार नसाल, तर पुढे पाच वर्षात काय करायचे आहे हे मी मांडून काहीच उपयोग नाही.

आत्तापर्यंत या सर्व गोष्टी मूलभूत होत्या. गावातील रस्ते बांधणे, समाजाची अत्यंत गरजेची बाब होती, त्याचप्रमाणे गावातील गटारी पाणी, याही आवश्यक बाबी होत्या. या सर्व गोष्टी सत्य असल्यामुळे आणि शिक्षण हा देखील महत्त्वाचा घटक असल्यामुळे या सर्व गोष्टींकडे पूर्णपणे लक्ष केंद्रीत करणे आवश्यक आहे. पण या गोष्टी तुमच्या तुमच्या सहभागाशिवाय साध्य होणे शक्य नाही. यापुढे प्रत्येकाचा विकास हा अत्यंत महत्त्वाचा विषय आहे. यासाठी आपणच ठरवायला पाहिजे की, आपल्या गावात काय व्हायला पाहिजे. यानंतर आपल्याला हे नक्की करायला पाहिजे की, आपल्याला कोणत्या

दिशेने जायचे आहे. त्यासाठी दीक्षित आणि राजपूत ही सर्व लोकं आहेतच. त्याचप्रमाणे पुढच्या वेळी जी निवडणूक येणार आहे, ही निवडणूक तुम्हाला एकमताने करायची आहे का? एकमताने घ्यायची असेल, तर त्यासाठी आपल्याला काय करावे लागेल याचा विचार करावा लागेल. पण निवडणुकीमध्ये अशा प्रकारची लोक तुम्ही उभे करणार असाल की, जे ग्रामपंचायतीसाठी काहीच कार्य करणार नाही. तर त्यात काय निष्पन्न होईल? कारण अशा उमेदवारांचा स्वतःचा स्वार्थ दिसता कामा नये, हे मी तुम्हाला पहिल्यांदाही स्पष्टपणे सांगितले आहे.

ज्यांना स्वतःच्या फायद्यासाठी ग्रामपंचायतीत यायचे असेल, त्यांनी स्वतःच्या फायद्याचा विचार न करता गावाचा विकास हे उद्दिष्ट डोळ्यासमोर ठेवणे आवश्यक आहे आणि मागील वेळी तसे झाले, त्याचे श्रेय सरपंच, त्यांचे सदस्य यांना जरून दिले जात आहे. (टाळ्या...) मागील वेळी कोणत्याही प्रकारचा गैरप्रकार झालेला नाही. कोणालाही काही पैसे खाता आले नाही. तसेही ग्रामपंचायतला पैसेच कमी आहेत, जेमतेम तीन लाख आलेत फक्त. गावासाठी बाकीचे जैन चॅरिटीज्ने दोन-अडीच कोटी खर्च केले आहेत. तुम्ही सर्व ग्रामस्थ ग्रामपंचायतीत तुमच्या कराचा भरणाच करत नाही, त्यामुळे ग्रामपंचायतीला दुसरे उत्पन्नाचे साधन कोणते आहे. आपल्याकडे शासकीय योजनेत भ्रष्टाचार करण्याचा जो प्रघात आहे, त्यामुळे जो सावळा-गोंधळ होत असतो आपण होऊ दिलेला नाही त्याचे कारण म्हणजे बांधकामापैकी ९९ टक्के कामे ही जैन चॅरिटीज्ने केलेली असल्यामुळे तसं घडण्याची सुतराम शक्यता नव्हतीच. त्यामुळे आता दोनच गोष्टींचा आपल्याला विचार करावा लागेल की, भवितव्यामध्ये आपल्याला काय काय करायचे आहे, याची आपण दिशा आपण निश्चित केली पाहिजे.

दुसरे असे की, येणारी निवडणूक जर आपल्याला एकमताने करायची असेल, तर मागील निवडणुकीच्या वेळी जसे तुम्ही लोक उभे केले तशाच प्रकारचे लोक उभे करणार असाल, तर ते योग्य होणार नाही. जे लोक लोककल्याणासाठी किंवा गावाच्या विकास कामासाठी स्वतःला झोकून घेतील, आणि स्वतःच्या स्वार्थापोटी काम करणार नाही असेच निःस्वार्थी उमेदवार फक्त ग्राम पंचायतीच्या निवडणुकीसाठी तयार करायला पाहिजे. जेणेकरून ग्रामपंचायत कार्यक्षम ठरू शकेल, सर्वच विकासाची कामे ही जैन चॅरिटीज्नेच करावी असेही नाही. आपल्याकडे ग्रामसेवक नव्हते, त्यावेळी ग्रामपंचायतीची वसुलीही खूप कमी झाली आहे. ग्रामपंचायतीच्या कोणत्याही सभासदाने गावातील

स्वतःहून एकानेही पुढाकार घेऊन वसुलीची कार्य हाती घेतले नाही. कोण वार्डपणा घेईल कामात? तसे पाहिले तर वसुली करणे हे चांगले काम आहे, एका अर्थाने ते गावाच्या कल्याणासाठीच आहे, ही बाब सर्व गामस्थांनी समजून घेतलेले नाही. त्यातल्या त्यात खरे तर प्रत्येक ग्रामस्थाने आपल्या शेतीचा महसूल कर स्वतःहून ग्राम पंचायतीत भरण्याची नैतिक जबाबदारी का स्वीकारू नये! मी आता आपल्यासमोर पाच वर्षांचा तयार केलेला आराखडा मांडल्यावर आपल्याला पुढे काय करायचे आहे हे तुम्ही ठरवायचे आहे,

एक गोष्ट मात्र लक्षात घेण्यासारखी आहे की, गावाच्या शिवारा बाहेर ठेवले आहे म्हणून हा विकास आपण साधू शकलो. निवडणूक म्हटले की, राजकारण हे ओघाने येतेच. पण राजकारण विरहीत कार्य आणि सामाजिक कार्यासाठी आपली बांधिलकी अशा गोष्टी आपण खूणगाठीने बांधल्या पाहिजेत. आपण सर्वांनी हे निश्चित केले पाहिजे की, आपल्याला पुढे नेमके काय करायचे आहे आणि ते पुढे करण्यासाठी आपल्याला जे उमेदवार निवडायचे असतील, त्याचा मापदंडही निश्चित केला पाहिजे. मागच्या वेळी आपण प्रत्येक समाजातील दोन दोन उमेदवार निवडले होते, तो प्रयोगही अयशस्वी ठरला, कारण तुम्हाला सांगितले होते की, तुमच्यापैकी प्रत्येक समाजातील प्रत्येकी दोन-उमेदवार उभे करा, पण योग्य उमेदवार उभे राहिले नाहीत आणि निवडून आलेल्यापैकी कोणत्याही सभासदाने ग्रामपंचायतीच्या आणि गाव विकासासाठी कार्य पार पाडण्याचा प्रयत्न केला नाही. जर आपण कामच करणार नसाल, तर अशा सभासदांचा ग्रामपंचायतीत काहीच उपयोग नाही.

प्रत्येकाला काम नेमून दिलेले होतं की, प्रत्येकाने आपापल्या वार्डातील ग्रामस्थांकडून महसूलाची वसुली करा आणि काही ग्रामसेवकांना वसुलीचे काम दिले होते, ते त्यांनी केले नाही. तरी त्याचाही पाठपुरावा सभासदांनी करायला हवा होता. उदा. आपल्याकडे जे प्राथमिक आरोग्य केंद्र आहेत, त्यात आपल्याला निधी टाकण्याची काहीच गरज नव्हती, कारण ती संपूर्ण योजना ही शासनाची असते, त्यांनीच सर्वदृष्टीने राबवायची असते. पण सात-आठ लाख रुपये आपल्याला त्यात गुंतवावेच लागले. आपल्याला पाण्याची व्यवस्था झाली पाहिजे, ती झाली नसेल, तर ती विहीर जास्त खोदली नसती आणि त्यावर पाण्याची मोटर बसविली नसती, तर आज शाळेला पिण्याचे पाणी मिळालेच नसते. अशा प्रकारे जे जास्तीचे पैसे खर्च करावे लागतात. आपण वस्तीची देखील

शाळा बांधली. पण त्या योजनेत जर त्यांचे दीड खोलीच्या निधीचे प्रयोजन असले तर शासन मोजकाच निधी आपल्याला देते, पण आपल्याला कमीत कमी दोन खोल्या लागतात आणि त्याला भिंतीचे कुंपण लागते, त्याची व्यवस्था करावी लागते. ते त्यांच्या शासनाच्या तरतुदीत नसते.

शासनाची जी कामे असतात, ती त्यामुळे रखडून किंवा खराब प्रतीची केली जातात. तसे होऊ नये म्हणून प्रत्येक कार्यात आपला सहभाग आहे. त्याकरिता आपण ग्रामपंचायतीलाच जर सशक्त केले, तर ग्राम पंचायत ही सर्व कामे पार पाडू शकते, अर्थात ती समर्थ ठरू शकते. आणि दुसरे मोठे काम असेल आणि तुम्ही मला सांगितले, तर ते आम्ही जैन चॅरिटीजच्या माध्यमातून करण्यास सदैव तयार आहोतच.

तसेच आपल्यासमोर दुसरा महत्वाचा विषय आहे तो आहे राममंदिराचा. या कामसाठी अठरा ते वीस लाख रुपये लागतील असा अंदाज आहे. त्या सर्व गोष्टींचा गावकऱ्यांनी विचार करावा. आपल्या गावामध्ये दोन गट होते, त्यांच्यातील असलेला ताठरपणा आपण कमी करू शकलो हे मात्र निश्चित मी सांगू शकतो. (टाळ्या...) गावात काही तणाव होते, वाद-विवाद होते या विषयाला धरून तेही आपण दूर केले आहेत. गावातील जे वातावरण होते, ते बऱ्याच प्रमाणात निवळले आहे. कारण मी नुकतेच सांगितले आहे की, राजकारणाला आपण शिवाराच्या बाहेर ठेवले.

आपल्याला हे सर्व परत घडवायचे असेल, दुसरी कामं करावयाची असतील, तर ते कोणत्या पद्धतीने करायचे आहेत हे प्रथम ठरवावे लागते. सर्वात प्रथम आपल्याला एक विषय सोडविणे आवश्यक आहे की, आपल्या गावात जेव्हाही निवडणूक होणार असेल ती एकमताने किंवा बिनविरोध करायची आहे की, या बाबतीत आपण सर्वांनी मिळून ठाम मत स्पष्ट करा. ठीक आहे. सर्वांनी असे मान्य केले आहे की, यापुढील होणारी निवडणूक आता एकमताने व्हायला पाहिजे. यानंतरचा विषय असा आहे की, निवडणुकीसाठी उमेदवार कसे उभे करायचे. त्यावर मी असा विचार केला की, त्या संदर्भातील गावातील सर्वांचे उमेदवारांच्या बाबत मत घ्यायला पाहिजे, जे उमेदवार उभे आहेत ते तुम्हाला चालतील का? पूर्वी तुम्हाला सर्वांना अधिकार दिले होते की, तुमच्या समाजातील दोन दोन माणसं निवडा, पण त्यांनी नेमके जास्तीत जास्त दारूडेच निवडले. (हशा...) असो, तसे असले तरी जे दारू पित होते ते निष्क्रीय निघाले. आपल्याला काम करणारा सभासद पाहिजे आणि दारू न पिणारा पाहिजे. तुम्हाला सर्वांना अशा

ज्या पाच अटी सांगितल्या होत्या, त्यात जो माणूस फिट बसत असेल, तोच माणूस पुढे जाईल. तसेच काही महिलांनीसुद्धा यासाठी पुढे यायला पाहिजे. कारण महिलांना प्राधान्याने संधी द्यावी असाही माझा विचार आहे.

मित्रांनो, गावामध्ये दोन महत्वाची कामे व्हायची आहेत. एक काम सर्वात महत्वाचे जे आहे ते काम म्हणजे पाण्याचे आहे. पिण्याच्या पाण्याचा प्रश्न विशेष नाही. जेवढे जास्त देऊ तेवढं जास्ती वाया घालू. त्यामुळे जेवढं कमी मिळेल तेवढं चांगले आहे असं समजा आणि यापुढे जसे तुम्हाला रेशन दुकानात धान्य मिळते तसा पाण्याचाही त्यात समावेश होणार आहे. इतकी वार्डट परिस्थिती पाण्याची होणार आहे. हा पाण्याचा प्रश्न जितक्या प्रमाणात शासनाकडून हिरवून घेण्याचा प्रयत्न करू त्यात आपल्याला किती प्रमाणात यश मिळेल हे सांगता येत नाही. पण आपण जर सर्वांनी खंबीरपणे हे प्रश्न सोडविण्याचा निर्धार केला, तर हे काम आपण निश्चित पणे चांगल्या रितीने करू शकतो. मग नदीचा बांध असो किंवा नाल्यावरील बांध बांधण्याचे काम असो. आपल्याला हे काम करणे अत्यंत गरजेचे आहे. कारण पाणी हे विकासाचे मूळ आहे. पाण्याची व्यवस्था झाल्यानंतर शेतीचा विकास होतो, कारण शेतीतूनच निर्माण होणारा रोजगार आपल्याकडे उपलब्ध आहे. इतर

कोणताही मोठ्या प्रमाणात रोजगार आपल्याकडे उपलब्ध नाही. कोणी निर्माण करणार असतील तरी ते या ठिकाणी राहणार नाहीत, ते इतरत्र ठिकाणी वास्तव्यास जातील किंवा काही कृषी विद्यापीठातून पदव्या वगैरे घेतील आणि जैन इरिगेशनमध्ये किंवा इतरत्र नोकरीस लागतील. परंतु सर्वसाधारण माणसाला शेतीशिवाय पर्याय नाही.

शेतीचा विकास करणे हे अत्यंत गरजेचे आहे. त्यासाठी आपले गाव हे एक ठिबक गाव व्हायला पाहिजे. म्हणजे पाण्याचा सद्‌पयोग करणे गरजेचे आहे, आणि उपलब्ध पाण्यापैकी प्रत्येक थेंबाचा, प्रत्येक लिटर पाण्याचा उपयोग करणे, जमीन पाण्याखाली आणणे आवश्यक आहे. माझी स्वतःची जमीन ओली झाली म्हणजे झाले सगळे असा विचार तुम्हाला करून चालणार नाही. आपल्या शेजाऱ्यांचीही झाली पाहिजे असा विचार ज्या दिवशी तुमच्या मनात येईल त्यादिवशी तुम्हाला मजूर मिळणार नाही. अशी परिस्थिती निर्माण होईल. पण मला त्याचे विशेष वार्डटही वाटणार नाही. आज महिला मजुरांना शेतात काम करण्यासाठी ३५ ते ४० रुपये दिला जातो. त्याऐवजी आपल्याला १५०/- रुपये द्यावे लागतील. शेतकऱ्यांचे भले होईल आणि शेतकऱ्यांबरोबर जे कामगार आहेत,

त्यांचे भले होईल. थोडक्यात पाण्याचा योग्य विनियोग करणे हे सर्व गोष्टींचे मूळ आहे. म्हणून पुढचं सर्वात मोठं पाण्याचं नियोजन करणे आहे.

जे लोक सर्व शेतकऱ्यांना तयार करण्याची जबाबदारी घेण्यास तयार आहेत, अशा शेतकऱ्यांची बैठक घ्यायला पाहिजे. त्यानंतर त्याच्या लागून जे शेत आहे, त्यामध्ये आपल्याला नक्की कसं करता येईल याचा विचार करा आणि जास्तीत जास्त शेतीमध्ये ठिबक सिंचनाच्याद्वारे आपल्याला शेतीचे उत्पन्न कशा रितीने वाढवता येईल, याचा विचार करा. त्यानंतर शेतीवर आधारीत छोटे मोठे कारखाने होऊ शकतात. कारण शेतमालावर ते आधारित आहेत. आधी कच्चा माल आणावा लागतो तो कारखान्यात वापरावा लागतो नंतर कारखान्यातून बाजारपेठेत नेऊन विकावा लागतो, जर शेती चांगली झाली, तर खतं विकणारे व्यापारी आहेत, त्यांचेही चांगले चालेल, बि-बियाणांच्या व्यापाऱ्यांचे चांगले चालेल. जर खऱ्या अर्थाने जर आपली प्रगती व्हायची असेल, तर ती केवळ शेतीच्याच माध्यमातून होईल असे मला वाटते. त्यानंतर उद्योग येतील. शेतीचा उद्योग हा पाण्यावर अवलंबून आहे आणि जो शेतकरी पाण्याचा उपयोग योग्य पद्धतीने करायला तयार असेल, त्याचेच म्हणणे आपण ग्राह्य धारणार आहोत आणि तो स्वतः काय करायला तयार आहे, त्यासाठी आपण काही करणार आहोत.

नाबार्डच्या योजनेत आपले नाव संमलीत आहे. आपण ते करून घेतलेले आहे. नाबार्ड तुम्हाला खर्चाची जी गोष्ट आहे ती पूर्ण करून देऊ शकते. परंतु त्यासाठी जी तयारी करायला पाहिजे ती तुम्ही करायला पाहिजे. पण जर तुम्ही केवळ तुमचा एकट्यापुरताच विचार करणार असाल की, इथे नदीवर बंधारा होणारा आहे, त्याचे पाणी माझ्या शेतात येईल असा विचार करून जमणार नाही. आपल्याला सर्वांचा विचार करायचा आहे तशी तुमच्या मनाची तयारी असायला पाहिजे, आपण हा प्रकल्प शासनाच्या मदतीने किंवा त्यांच्या मदतीशिवाय पूर्ण करू शकतो. (टाळ्या...) पण त्यासाठी तुम्ही तुमची कंबर कसली पाहिजे. त्यासाठी विशेषकरून तरुण वर्ग आणि महिला वर्ग यांनी पुढे यावे. आपल्याला शेती चांगली करून घ्यायची असेल, आमचा मजूर आणि हे सर्व वाढवायचे असेल, तर त्याचा एकच मार्ग आहे की, पाण्याचा संयुक्तिक वापर आपण करायला पाहिजे.

वाकोद शिवारामध्ये थेंब न थेंब पाणी पडते आणि इथून जे वाहून जाते. ते आपल्याला कसं अडवता येईल, कसं जिरवता येईल? आणि त्याचा उपयोग जास्तीत जास्त कार्यक्षमपणे

कसा करता येईल याचा विचार करावा लागेल. त्यासाठी जे आवश्यक असेल ते पुरविण्यासाठी मी तयार आहे. आपणसुद्धा सर्व त्याबद्दल सतर्क रहावे यापुढे माझी कोणत्याही प्रकारचा भूलभुलैय्या करू नका. मागील वेळी तुमच्याच सांगण्याप्रमाणे तुमच्यापैकी प्रत्येक समाजाचे ग्रामपंचायतीसाठी सभासद निवडून दिले ते बरोबर झाले नाही. यापुढे मी तुमचे कोणतेही कारण ऐकणार नाही. गावातील सर्व लोकांनी संमती दिल्याशिवाय की, ही माणसं चांगली आहे असे म्हटल्याशिवाय त्यांची निवड होणार नाही. तो कोणत्या जातीचा आहे, कोणत्या धर्माचा आहे याचा कोणताही विचार केला जाणार नाही आणि या शर्तीवर जर तुम्हाला मान्य असतील तरच आपल्याला हे सर्व करायचे आहे. नाही तर, मग हेच घोडे आणि हे मैदान. हे तर तुम्ही आत्तापर्यंत करतच आले आहेत. (टाळ्या...) तुम्हाला हे काही नवीन नाही, तो आपला नेहमीचाच रस्ता आहे.